

Кішко Дмитро Іванович, директор Одеського науково-дослідного інституту судових експертиз Міністерства юстиції України
ORCID ID: 0009-0003-6230-1888

Кондратюк Леся Володимирівна, аспірантка кафедри кримінального процесу та криміналістики Одеського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: 0009-0003-6681-7822

ДО ПИТАННЯ ПРИЗНАЧЕННЯ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

PROBLEMS OF THE ORGANIZATION OF THE APPOINTMENT OF FORENSIC EXAMINATIONS IN THE INVESTIGATION OF CRIMES IN THE SPHERE OF LAND RELATIONS

Анотація. У статті розглянуто особливості організації призначення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин. Визначено, що ці особливості обумовлюються насамперед специфікою предмета злочинного посягання, до якого відносяться земельні ділянки, ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, розпорядчі документи органів державної влади і місцевого самоврядування, правовстановлюючі документи на землю, документація із землеустрою, документація з оцінки земель, а також неправомірна вигода. Обґрунтовано, що одними з найважливіших видів експертних досліджень, що проводяться під час розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин, є земельно-технічна та оціночно-земельна експертизи, проте можуть застосовуватися і інші види судових експертиз, наприклад, експертиза з питань землеустрою та екологічна експертиза. Що стосується розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин, предметом яких є неправомірна вигода, то зазначено, що найчастіше у кримінальних провадженнях цієї категорії призначаються такі види експертиз: матеріалів, речовин та виробів (експертиза спеціальних хімічних речовин); відео- та звукозапису; ідентифікаційна дактилоскопічна та експертиза біологічних виділень людини, які дозволяють ототожнити особу, яка торкалася об'єктів неправомірної вигоди або предметів їх пакування чи мала їх при собі.

Встановлено, що питання щодо визначення розміру заподіяної шкоди від вчиненого протиправного діяння за допомогою експертного дослідження може постати в низці випадків, зокрема: обчислення розміру шкоди по ряду причин органами Держекоінспекції або Держгеокадастру взагалі не проводилось; проведені органами Держекоінспекції або Держгеокадастру розрахунки викликають у слідства обґрунтовані сумніви у їх достовірності; законність проведених органами Держекоінспекції або Держгеокадастру перевірок та/або достовірність здійснених розрахунків оскаржено у встановленому порядку сторонами кримінального провадження або іншими особами, у тому числі в порядку адміністративного судочинства.

Ключові слова: злочини у сфері земельних відносин, розслідування злочинів у сфері земельних відносин, судова експертиза.

Abstract. The article examines the peculiarities of the organization of the appointment of forensic experts during the investigation of crimes in the field of land relations. It was determined that

these features are determined primarily by the specifics of the subject of criminal encroachment, which includes land plots, soil cover (surface layer) of lands, regulatory documents of state authorities and local self-government bodies, land title documents, land management documentation, land assessment documentation, and also unfair advantage. It is substantiated that one of the most important types of expert research carried out during the investigation of crimes in the field of land relations are land-technical and evaluation-land expertise, however, other types of forensic expertise can also be used, for example, expertise on land management and environmental expertise. As for the investigation of crimes in the field of land relations, the subject of which is illegal profit, the following types of expertise are most often assigned in criminal proceedings of this category: materials, substances and products (expertise of special chemicals); video and sound recording; identification dactyloscopic and examination of biological secretions of a person, which allow to identify the person who touched objects of illegal profit or objects of their packaging or had them with him.

It has been established that the question of determining the amount of damage caused by an illegal act with the help of expert research may arise in a number of cases, in particular: the calculation of the amount of damage for a number of reasons was not carried out at all by the bodies of the State Environmental Inspection or the State Geocadastre; calculations carried out by the bodies of the State Geoinspection or the State Geocadaster cause the investigation to have reasonable doubts about their reliability; the legality of the checks carried out by the bodies of the State Ecoinspection or the State Geocadastre and/or the validity of the calculations is challenged in the prescribed manner by parties to criminal proceedings or by other persons, including in the procedure of administrative proceedings.

Keywords: crimes in the sphere of land relations, investigation of crimes in the sphere of land relations, judicial examination.

Постановка проблеми. Питання розробки науково обґрунтованої методики виявлення та розслідування злочинів у сфері земельних відносин має неабияку актуальність в умовах сьогодення і повинно стати предметом пильної уваги з боку науковців.

У свою чергу, у структурі криміналістичної методики розслідування цих злочинів важливе місце посідають питання використання спеціальних знань, у тому числі особливості організації призначення судових експертиз.

Дослідження за темою. Проблема побудови методики розслідування злочинів у сфері земельних відносин приділено увагу в роботах С. Андрусенка, О. Бандурки, Н. Бондарчука, С. Гусарова, Д. Зайця, І. Мороза, А. Настенка, Т. Омельченка, В. Павликівського, М. Паховича, М. Рябченка, Р. Степанюка, І. Тальянчука, О. Тарасенка, Н. Татарина та інших дослідників.

Метою статті є дослідження особливостей організації призначення судових експертиз під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин.

Викладення основного матеріалу. Науковцями слушно зазначається, що для встановлення криміналістично значущої інформації в розслідуванні злочинів у сфері земельних відносин одну з провідних ролей відіграє судова експертиза. Розмаїття видів досліджень останньої дає можливість дослідити всі виявлені та вилучені об'єкти та здобути необхідні для розслідування докази [9, с. 81].

Особливості організації проведення експертиз у кримінальних провадженнях про злочини у сфері земельних відносин обумовлюються насамперед специфікою предметів злочинного посягання, якими є земельні ділянки, ґрунтовий покрив

(поверхневий шар) земель, розпорядчі документи органів державної влади і місцевого самоврядування, правостановлюючі документи на землю, документація із землеустрою, документація з оцінки земель, а також неправомірна вигода.

Одними з найважливіших видів експертних досліджень, що проводяться під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин, є земельно-технічна та оціночно-земельна експертизи.

Ураховуючи особливості кримінально-караних діянь у земельній сфері, виходячи з положень п. 6.1 розділу 2 Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затвердженій наказом Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5 [10] (далі – Рекомендації), до основних завдань земельно-технічної експертизи у кримінальних провадженнях цієї категорії належать визначення: фактичного землекористування земельними ділянками, а саме, фізичних характеристик земельних ділянок (конфігурації, площі, промірів тощо); відповідності фактичного розташування будівель, споруд та інших об'єктів щодо меж земельних ділянок їх розташуванню у відповідній технічній документації; відповідності фактичного землекористування в частині порушення меж та накладання земельних ділянок відповідно до правостановлюючих документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки тощо.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань закріплений у п. 6.1.1 розділу 2 Рекомендацій і містить, насамперед, наступні типові питання: який фактичний порядок користування земельною ділянкою; яка конфігурація, проміри та площа земельної ділянки, що перебуває в користуванні; чи є порушення меж (або накладання) земельних ділянок відповідно до правостановлюючих документів та документації із землеустрою на ці земельні ділянки.

Відповідно до п.п. 6.1.2 та 6.1.3 розділу 2 Рекомендацій, зазначені питання вирішуються за наявності відповідної правостановлюючої та технічної документації, у зв'язку з чим експерту необхідно надати оригінали або завірені якісні копії відповідних документів.

Важливим є те, що для виконання цих завдань судовий експерт повинен не лише дослідити наявні правостановлюючі документи на земельні ділянки (державні акти, витяги з Державного земельного кадастру, технічні паспорти, цивільно-правові договори тощо), а й встановити межі таких земельних ділянок у натурі (на місцевості), зіставивши отриману інформацію із наявною у матеріалах справи [14].

У зв'язку з цим, при призначенні і проведенні земельно-технічної експертизи слідчий обов'язково повинен враховувати ступінь технічної оснащеності експертів, що проводитимуть відповідні дослідження.

Фахівцями рекомендується виконувати земельно-технічну експертизу за допомогою топографо-геодезичної зйомки місцевості (земельної ділянки),

що дає більш точне уявлення про розміри та конфігурацію об'єкта дослідження. При цьому слід враховувати, що відповідно до ст. 5 Закону України «Про топографо-геодезичну та картографічну діяльність» [13] виконання топографо-геодезичних робіт повинно здійснюватись особами, у яких наявний сертифікат інженера-геодезиста та спеціалізованими організаціями, у яких наявні такі фахівці [14; 6, с. 508].

Основними завданнями оціночно-земельної експертизи (п. 6.2 розділу 2 Рекомендацій) є: експертна грошова оцінка земельних ділянок; експертна грошова оцінка прав на земельні ділянки; визначення відповідності виконаної оцінки земельної ділянки або прав на неї вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

До переліку типових питань, що ставляться перед експертом при цьому дослідженні, належать: якою є вартість (ринкова, ліквідаційна, спеціальна, інвестиційна тощо) земельної ділянки або частки земельної ділянки; якою є вартість права користування (постійного користування, оренди тощо) земельною ділянкою; чи відповідає виконана оцінка земельної ділянки (або права користування земельною ділянкою) вимогам нормативно-правових актів з оцінки майна, методології, методам, оціночним процедурам.

На цей час проблемним є питання щодо використання спеціальних знань для визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання без спеціального дозволу. Наявні з цього приводу дослідження є вельми нечисленними, носять, як правило, загальний характер і виконані не в рамках криміналістики [2; 3; 15].

Між тим, встановлення зазначених питань дозволяє встановити вид і розмір шкоди, заподіяної кримінальним правопорушенням (п. 3 ч. 1 ст. 91 КПК України), а також є обов'язковою умовою правильної кваліфікації діянь, передбачених ст.ст. 197¹ та 239² КК України.

Обчислення розміру шкоди здійснюється відповідно до Методики визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 № 963 (далі – Методика) [8]. Обчислення розміру шкоди проводиться Держгеоінспекцією та її територіальними органами або Держгеокадастром та його територіальними органами.

Питання щодо визначення розміру заподіяної шкоди за допомогою експертного дослідження може постати у ряді випадків, зокрема: обчислення розміру шкоди по ряду причин органами Держгеоінспекції або Держгеокадастру взагалі не проводилось; проведені органами Держгеоінспекції або Держгеокадастру розрахунки викликають у слідства обґрунтовані сумніви у їх достовірності;

законність проведених органами Держекоінспекції або Держгеокадастру перевірок та/або достовірність здійснених розрахунків оскаржено у встановленому порядку сторонами кримінального провадження або іншими особами, у тому числі в порядку адміністративного судочинства.

На наш погляд, ураховуючи положення Методики, для визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання без спеціального дозволу може бути призначено експертизу, яка буде поєднувати в собі дослідження, що здійснюються в рамках земельно-технічної та оціночно-земельної експертизи.

Порівняно новим видом експертних досліджень, що проводяться під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин, є судова експертиза з питань землеустрою.

Відповідно до п. 7.1 розділу 2 Рекомендацій, основними завданнями експертизи з питань землеустрою є: визначення відповідності розробленої документації із землеустрою та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування; визначення відповідності зміни цільового призначення земельних ділянок та її затвердження вимогам земельного законодавства та іншим нормативним документам з питань землеустрою та землекористування; визначення відповідності фактичного землекористування правовстановлюючим документам, документації із землеустрою на земельні ділянки та нормативно-правовим актам; визначення відповідності виконаної нормативної грошової оцінки земель вимогам нормативно-правових актів.

Під час розслідування злочинів, пов'язаних з самовільним або іншим незаконним зайняттям (заволодінням) земельних ділянок, порушенням правил екологічної безпеки, забрудненням або псуванням земель, заволодінням ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель, пошкодженням територій, взятих під охорону держави, або об'єктів природно-заповідного фонду, безгосподарським використанням земель може виникнути необхідність у проведенні судової ґрунтознавчої експертизи (експертизи ґрунтів). Як правило, необхідність проведення такої експертизи виникає у випадку доведення факту незаконного (самовільного, пов'язаного із забрудненням тощо) використання земельних ділянок за допомогою автомобільної, сільськогосподарської, іншої спеціальної техніки, механізмів та устаткування. У цих випадках експертиза дозволить встановити конкретні ділянки місцевості, з яких походять нашарування ґрунту на техніці і у сукупності з іншими даними довести факт використання ділянки, проведення на ній відповідних робіт.

Під час вчинення злочинів, пов'язаних із самовільним будівництвом будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці (ч.ч. 3, 4 ст. 197¹

КК України), а також з іншими фактами незаконного використання земельних ділянок шляхом розміщення об'єктів нерухомості, перед слідчим може постати питання щодо призначення судової будівельно-технічної експертизи.

У методиці розслідування земельних злочинів екологічного характеру (ст.ст. 236, 239, 239¹, 239², 252, 254 КК України) центральне місце посідає екологічна експертиза.

До її предмета традиційно відносять фактичні дані (факти, обставини), які встановлюються на основі спеціальних знань у галузі екології та деяких прикладних наук і які містять сукупності даних про порушення у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки [4, с. 125].

З метою приведення практики призначення і проведення експертиз до вимог сьогодення у Рекомендаціях виділено окремий Розділ 8 «Екологічна експертиза», у якому визначено об'єкти, основні завдання та орієнтовний перелік питань, які вона вирішує.

З урахуванням положень п. 8.2 Рекомендацій, а також позицій фахівців [1, с. 198–199; 5, с. 62] можна окреслити наступні основні завдання екологічної експертизи під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин: визначення характеристики негативного антропогенного впливу на навколишнє природне середовище в часі та просторі; встановлення механізму негативного антропогенного впливу; встановлення обставин, пов'язаних з порушеннями природоохоронного законодавства, а також з діями (бездіяльністю) спеціально уповноважених осіб у галузі охорони навколишнього середовища й природоохористування, які сприяли заподіяння шкоди здоров'ю людини (смерті людини) або призвели до інших тяжких наслідків; визначення екологічної шкоди, заподіяної в результаті порушення правил охорони навколишнього природного середовища; встановлення причин заподіяння екологічної шкоди; виявлення дефектів проектування, планування й експлуатації об'єктів, що могли спричинити екологічну шкоду; встановлення причин і умов, що сприяли порушенню правил екологічної безпеки, а також можливості уникнути порушення цих правил тощо.

Ураховуючи те, що предмет судово-екологічної експертизи визначається особливостями знань різних галузей екологічної науки, для її проведення, на думку фахівців, доцільно залучати спеціалістів державних органів, що здійснюють державну екологічну експертизу (Державна гідрометеослужба, Міністерство охорони здоров'я тощо), працівників судово-експертних установ Міністерства юстиції (біологів, ґрунтознавців, хіміків) із питань, що входять до їхньої компетенції [1, с. 198–199].

При розслідуванні земельних злочинів екологічного характеру можуть бути призначені і інші види судових експертиз, серед яких: судово-біологічна – визначає наявність у досліджуваних об'єктах шкідливих біологічних

та бактеріологічних речовин; судово-хімічна – вирішує питання, що стосуються природи і концентрації шкідливих речовин у ґрунті; агротехнічна – призначається для встановлення безпосередніх причин негативних наслідків забруднення земель, що завдає шкоди сільськогосподарським культурам; інженерно-технічна – призначається для оцінки технічного стану захисного, очисного та іншого обладнання підприємства, причин та обставин виходу його з ладу, що призвело до негативних екологічних наслідків; судово-технологічна – вирішує питання роботи технологічного обладнання в конкретному виробничому процесі, пов'язаному з утворенням відходів, викидів, скидів шкідливих речовин; судово-токсикологічна – вирішує питання щодо вмісту в пробах ґрунту отруйних речовин; судово-матеріалознавча експертиза нафтопродуктів, мастил, паливно-мастильних матеріалів – для встановлення факту забруднення ґрунту переліченими речовинами [7, с. 324; 1, с. 199–200].

Оскільки проведення незаконних операцій з землею досить часто супроводжується піддробкою у відповідних документах підписів, почерку посадової особи, а також примушуванням певної особи до підпису, розписок, вказівок, оформлення договорів тощо, під час розслідування злочинів цієї категорії слід призначати судово-почеркознавчу експертизу [9, с. 81].

Ураховуючи, що дії та рішення учасників земельних правовідносин супроводжуються оформленням різноманітної документації, важливим під час розслідування злочинів у сфері земельних відносин є судово-технічна експертиза документів. Як зазначається в літературі, можливості такого дослідження різноманітні: можна виявити підчистку та дописку цифрових записів, встановити первинний запис розміру наданої у користування земельної ділянки, відновити спалені чи залиті документи, що стосуються проведення незаконних операцій з землею тощо [9, с. 82].

Одним з видів експертиз, що призначаються при розслідуванні злочинів у сфері земельних відносин, є судова експертиза комп'ютерної техніки та програмних продуктів. Основними завданнями цього виду експертиз, зокрема, є: пошук та аналіз інформації на цифрових носіях (персональних комп'ютерах, серверах, мобільних пристроях тощо); відновлення видалених даних, пошук прихованої інформації; встановлення обставин, пов'язаних з використанням комп'ютерно-технічних засобів, інформації та програмного забезпечення; встановлення Інтернет активності користувача, кола спілкування, історії використання засобів зв'язку тощо [12, с. 152].

Що стосується розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин, предметом яких є неправомірна вигода, то найчастіше у кримінальних провадженнях цієї категорії призначаються такі види експертиз: матеріалів, речовин та виробів (експертиза спеціальних хімічних речовин) – проводиться з метою встановлення тотожності хімічного складу спеціальної речовини, якою

оброблявся (наносились мітки) предмет неправомірної вигоди, зі змивами з рук або інших частин тіла затриманої особи, мікронашаруваннями на одязі та на предметі неправомірної вигоди, вилученими у підозрюваного; відео- та звукозапису – проводиться у випадках, коли доказами у кримінальному провадженні є результати фіксації переговорів та безпосередньо самого факту одержання неправомірної вигоди; ідентифікаційна дактилоскопічна та експертиза біологічних виділень людини, які дозволяють ототожнити особу, яка торкалася об'єктів неправомірної вигоди або предметів їх пакування чи мала їх при собі [11, с. 141–142; 16, с. 228–229].

Висновки. У підсумку слід відзначити, що особливості організації проведення експертиз у кримінальних провадженнях про злочини у сфері земельних відносин обумовлюються насамперед специфікою предмета злочинного посягання, до якого відносяться земельні ділянки, ґрунтовий покрив (поверхневий шар) земель, розпорядчі документи органів державної влади і місцевого самоврядування, правостановлюючі документи на землю, документація із землеустрою, документація з оцінки земель, а також неправомірна вигода. Основними видами експертних досліджень є земельно-технічна, оціночно-земельна, експертиза з питань землеустрою та екологічна експертизи.

Перелік використаних джерел:

1. Алябов Ю. В. Особливості організації призначення експертиз у процесі розслідування злочинів проти довкілля. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 6. С. 197–200.
2. Бавбекова Е. А. Деякі аспекти визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок. *Визначальні тенденції генезису державності і права* : зб. наук. праць Міжнар. наук.-практ. конф. «Треті Прибузькі юридичні читання» (м. Миколаїв, 23–24 листопада 2007 р.). 2007. С. 236–265.
3. Бавбекова Е. А. Щодо визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2007. Вип. 7. С. 117–119.
4. Бордюгов Л. Г. Судово-екологічна експертиза: теоретичні аспекти. *Вісник академії адвокатури України*. 2008. Вип. 12. С. 124–126.
5. Бордюгов Л. Г. Судово-екологічна експертиза як важлива ланка у боротьбі з екологічними правопорушеннями. *Форум права*. 2008. № 3. С. 59–64.
6. Каплін Р. Б., Радченко С. В. Експертні дослідження з визначення факту невідповідності меж землекористування технічній документації. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2010. Вип. 10. С. 505–509.
7. Кравчук І. Використання можливостей судових експертиз у межах розслідування кримінальних правопорушень проти довкілля. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 322–326.
8. Методика визначення розміру шкоди, заподіяної внаслідок самовільного зайняття земельних ділянок, використання земельних ділянок не за цільовим призначенням, псування земель, порушення режиму, нормативів і правил їх використання : постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2007 № 963. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-п>
9. Мороз І. В. Можливості судових експертиз, що призначаються під час розслідування злочинів у сфері земельних правовідносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2016. Вип. 1. Т. 4. С. 81–83.

10. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень, затверджені наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу Міністерства юстиції України від 26.12.2012 № 1950/5). URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page>

11. Пілюков Ю., Шрамко О. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4 (16). С. 139–143.

12. Поліщук В. А. Роль комп'ютерно-технічної експертизи в розкритті та розслідуванні кримінальних правопорушень. *Актуальні задачі сучасних технологій* : збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів (м. Тернопіль, 16–17 листопада 2017 р.). Тернопіль : ТНТУ, 2017. Т. 2. С. 151–152.

13. Про топографо-геодезичну та картографічну діяльність : Закон України від 23.12.1998 № 353-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-14>

14. Савчак В. В. Земельно-технічна експертиза як інструмент вирішення земельних спорів. Особливості. URL: https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7260/1/Савчак_Земельно_технічна_експерт_як_інструмент.pdf

15. Туровська Л. Як визначити розмір збитків (втрат) власникам землі та користувачам. *Землевпорядний вісник*. 2010. № 3. С. 40–43.

16. Чернявський С. С. Особливості розслідування одержання прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 1. С. 223–229.

References:

1. Alyabov, Y. V. (2015). Osoblyvosti orhanizatsii pryznachennia ekspertyz u protsesi rozsliduvannia zlochyniv proty dovkillia [Peculiarities of the organization of appointment of judicial expertise in the investigation of crimes against the environment]. *Yurydychnyi elektronnyi zhurnal [Juridical scientific and electronic journal]*. № 6. P. 197–200. Retrieved from http://lsej.org.ua/6_2015/56.pdf [In Ukrainian].

2. Bavbiekova, E. A. (2007). Deiaki aspekty vyznachennia rozmiru shkody, zapodiianoi vnaslidok samovilnoho zainiattia zemelnykh dilianok [Some aspects of determining the amount of damage caused by unauthorized occupation of land]. *Vyznachalni tendentsii henezysu derzhavnosti i prava: materialy Mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii "Treti Prybuzki yurydychni chytannia"* (23–24 lystopada 2007 r., m. Mykolaiv). P. 236–265. [In Ukrainian].

3. Bavbiekova, E. A. (2007). Shchodo vyznachennia rozmiru shkody, zapodiianoi vnaslidok samovilnoho zainiattia zemelnykh dilianok [On determining the amount of damage caused by unauthorized occupation of land]. *Naukovi zapysky Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu [Scientific Bulletin of the International Humanities University]*. № 7. P. 117–119. [In Ukrainian].

4. Bordyugov, L. G. (2008). Sudovo-ekolohichna ekspertyza: teoretychni aspekty [Judicial-Ecological Examination: Theoretical Aspects]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy [Visnyk Akademii advokatury Ukrainy]*. № 12. P. 124–126. [In Ukrainian].

5. Bordyugov, L. G. (2008). Sudovo-ekolohichna ekspertyza yak vazhlyva lanka u borotbi z ekolohichnymy pravoporushenniamy [Judicial-Ecological Examination as Important Link in Fight against Ecological Offences]. *Forum prava [Legal Sciences]*. № 3. P. 59–64. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2008_3_11 [In Ukrainian].

6. Kaplin, R. B., Radchenko, S. V. (2010). Ekspertni doslidzhennia z vyznachennia faktu nevidpovidnosti mezh zemlekorystuvannia tekhnichnoi dokumentatsii [Expert studies to determine the fact of non-compliance of land use boundaries with technical documentation]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky [Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics]*. № 10. P. 505–509. [In Ukrainian].

7. Kravchuk, I. (2018). Vykorystannia mozhlyvostei sudovykh ekspertyz u mezhakh rozsliduvannia kryminalnykh pravoporushen proty dovkillia [Using the possibilities of forensic

examinations within the framework of investigation of criminal offenses against the environment]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo [Entrepreneurship, Economy and Law]*. № 12. P. 322–326. [In Ukrainian].

8. Cabinet of Ministers of Ukraine. (2007). *Metodyka vyznachennia rozmiru shkody, zapodiianoї vnaslidok samovilnoho zainiattia zemelnykh dilianok, vykorystannia zemelnykh dilianok ne za tsilovym pryznachenniam, psuvannia zemel, porushennia rezhymu, normatyviv i pravyl yikh vykorystannia 2007 [Methodology for determining the amount of damage caused by unauthorized occupation of land, the use of land not for its intended purpose, damage to land, violation of the regime, standards and rules for their use 2007]*. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/963-2007-п> [In Ukrainian].

9. Moroz, I. V. (2016). *Mozhlyvosti sudovykh ekspertyz, shcho pryznachaiutsia pid chas rozsliduvannia zlochyniv u sferi zemelnykh pravovidnosyn [Possibilities judicial expertise, appointed during the investigation of crimes in the sphere of land relations]*. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia "Iurydychni nauky"*. № 1(4). P. 81–83. [In Ukrainian].

10. Ministry of Justice of Ukraine (1998). *Nakaz pro Naukovo-metodychni rekomendatsii z pytan pidgotovky ta pryznachennia sudovykh ekspertyz ta ekspertnykh doslidzen 1998 (2012) [Order on Scientific and Methodological Recommendations on the Preparation and Appointment of Forensic Expertise and Expert Research 1998 (2012)]*. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98/page> [In Ukrainian].

11. Pilyukov, Y., Shramko, O. (2018). *Sudova ekspertyza yak forma vykorystannia spetsialnykh znan pry rozsliduvanni koruptsiinykh zlochyniv [Judicial expertise as a form of use of special knowledge under investigation of corruption crimes]*. *Aktualni problemy pravoznavstva [Actual problems of jurisprudence]*. № 4. P. 139–143. [In Ukrainian].

12. Polischuk, V. A. (2017). *Rol kompiuterno-tekhnichnoi ekspertyzy v rozkrytti ta rozsliduvanni kryminalnykh pravoporushen [The role of computer-technical expertise in revealing and investigating criminal offenses]*. *Aktualni zadachi suchasnykh tekhnolohii: zbirnyk tez dopovidei VI Mizhnarodnoi naukovo-tekhnichnoi konferentsii molodykh uchenykh ta studentiv (16–17 lystopada m. Ternopil) [Actual tasks of modern technologies: Sat. abstracts VI Mizhnar. Science and Technology conf. young scientists and students (Ternopil, November 16–17, 2017)]*. Iss. 2. P. 151–152. [In Ukrainian].

13. Verkhovna Rada of Ukraine. (1998). *Zakon pro topografo-heodezychnu ta kartografichnu diialnist 1998 [On Topographic, Geodesic and Cartographic Activity 1998]*. *Ofitsiynyy sayt Verkhovnoyi Rady Ukrayiny [The official website of the Verkhovna Rada of Ukraine]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-14> [In Ukrainian].

14. Savchak, V. V. (2015). *Zemelno-tekhnichna ekspertyza yak instrument vyrishennia zemelnykh sporiv. Osoblyvosti [Land-technical forensic examination as a tool resolving land disputes. Features]*. Retrieved from https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/7260/1/Савчак_Земельно_технічна_експерт_як_інструмент.pdf [In Ukrainian].

15. Turovska, L. (2010). *Yak vyznachyty rozmir zbytkiv (vtrat) vlasnykam zemli ta korystuvacham [How to determine the amount of losses (damages) to land owners and users]*. *Zemleyporiadnyi visnyk [Land management bulletin]*. № 3. P. 40–43. [In Ukrainian].

16. Chernyavskiy, S. S. (2015). *Osoblyvosti rozsliduvannia oderzhannia pryiniattia propozytsii, obitsianky abo oderzhannia nepravomirnoi vyhody sluzhbovoiu osoboіu [Features investigations reception/acceptance of the offer, promise or obtain undue advantage officer]*. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva [Bulletin of Criminal Proceedings]*. № 1. P. 223–229. [In Ukrainian].

